

ЗІБРАННЯ ДОКУМЕНТІВ ПРО СТВОРЕННЯ МУЗЕЙНОЇ НУМІЗМАТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ГОРОДОЦЬКОГО МУЗЕЮ НА ВОЛИНІ БАРОНА Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЯ

У статті висвітлено зібрання документів про створення музейної нумізматичної колекції Городоцького музею на Волині барона Ф. Р. Штейнгеля.

Ключові слова: барон Ф. Р. Штейнгель, нумізматична колекція, монети, Волинь, музей, бібліотека, архів.

Волинь, багата на історичне минуле, завжди привертала до себе увагу істориків різного спрямування. Вона є однією з яскравих складових загальноукраїнської історії. Волинь відома багатьма знаними істориками-краєзнавцями, серед яких такі відомі особистості, як С. Барановський, Д. Брагчиков, А. Сендульський, М. Теодорович, М. Трипольський, О. Фотинський, П. Абрамович та багато інших [1]. Діяльність краєзнавчого руху на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. активно вивчається і має всі перспективи й на майбутнє.

Серед багатьох дослідників та "збирачів" волинських старожитностей яскраво виділяється постать барона Федора Рудольфовича Штейнгеля (1870 – 1946), громадського, політичного і культурного діяча України, історика-краєзнавця, музеєзнавця.

Федір Рудольфович Штейнгель народився 26 листопада 1870 року в с. Городок Ровенського повіту Волинської губернії. Походив він із дворянського роду, був бароном. Навчався на природничому факультеті Київського університету. У 1896 р. Ф.Р. Штенгель заснував у своєму маєтку музей – справжній науковий центр історико-краєзнавчих досліджень Волині. Він був одним із перших музеїв на Правобережній Україні, який став відомим у всій Російській імперії багатством своїх експонатів. У 1906 р. барон обраний депутатом I Державної Думи від Києва і входив до складу української парламентської фракції. Після заснування М. С. Грушевським у 1907 р. у Києві Українського Наукового Товариства був обраний заступником голови товариства. З 1908 р. належав до Товариства українських поступовців, входив до складу його Ради. Був головою Комітету Всеросійського союзу міст (з 1915 р.), членом загальноросійської партії кадетів. У березні 1917 р. Ф.Р. Штенгель обраний головою виконавчого комітету Київської міської думи, який фактично був найвищим органом влади у місті. У квітні 1917 р. брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу, входив до складу президії. З 1917 р. – член Української партії соціалістів-федералістів. Барон входив до першого складу Центральної Ради (7 березня – 7 квітня 1917 р.), був членом комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Києві. За часів Гетьманату працював послом Української держави в Німеччині. У міжвоєнний період Ф.Р. Штенгель жив у Західній Україні, а в 1939 р. емігрував до Німеччини, де і помер 11 лютого 1946 р. у Дрездені [2].

Завдяки дослідженням Н. Р. Миронець [3] на початку XXI ст. ім'я цієї людини повернуто українській історії культури, а його рукописний фонд – до Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), де став об'єктом дослідження (ф.109) [4, с. 602-605]. Розвиток нумізматики в Україні кінця XIX – першої чверті XX ст. не можна уявити без імені барона Ф. Р. Штейнгеля.

Згадки про нумізматичну діяльність Ф. Р. Штейнгеля містяться в матеріалах його архіву: у його листуванні з Є. Корниловичем та М. Біляшівським, у звітах,

виданнях про музей, а також у деяких документах краєзнавців та членів Товариства дослідників Волині, таких, зокрема, як Я. Яроцький, Є. Дверницький, О. Фотинський, О. Левицький та ін.

Складовою частиною Городоцького музею була бібліотека, яка поступово стає регіональним центром, який забезпечував задоволення краєзнавчих документно-інформаційних потреб користувачів. Серед них, зокрема, такі вчені: М.С. Грушевський, голова археологічного товариства графиня Уварова, голова археологічного комітету П. Тутковський, директор музею Олександра III Ф. Вовк, археолог і мистецтвознавець М. Ф. Біляшівський, етнографи Я. Яроцький і Г. Фельдман та багато інших. На матеріалах бібліотеки було написано чимало наукових праць, а саме: П. Фотинський "Очерки из истории быта монастырских крестьян на Вольни в XVII - XVIII вв.", Ф. Р. Штейнгель "Раскопки курганов в Вольнской губернии, произведенные в 1897 - 1900 гг." та ін. Фонди бібліотеки Городоцького музею користувалися популярністю й серед студентів.

Ф. Р. Штейнгель був координатором діяльності бібліотеки, розсилав в усі куточки Російської імперії "Отчеты Городецкого музея Вольнской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля". Загалом було видано 3 номери звітів, які хронологічно охоплюють період з 1896 до 1904 рр. Серед адресатів - відомі діячі науки кінця XIX ст., університети Російської імперії, Луцьке, Острозьке, Володимирське братства, велика кількість тогочасних прогресивних видань: "Киевская старина", "Новое время", "Вестник Европы", "Исторический вестник" та ін. [5, арк.. 11 зв.].

Бібліотека та архів барона Ф. Р. Штейнгеля нині є розпорошеними. Як цілісна колекція вони перестали існувати під час Першої світової війни. У цей період вони потрапили частково до Києва, частково - на Кавказ, про що свідчить лист самого Ф.Р. Штейнгеля до М.Ф. Біляшівського від 26 лютого 1922 р., оприлюднений Н.Р. Миронець [6, с. 32-36]. Після Української революції, коли барон став представником УНР у Берліні, він не міг контролювати долю своєї колекції, а після відходу Рівненщини до Польщі барон Ф. Р. Штейнгель фактично був роз'єднаний зі своїми бібліотекою, архівом та музейною експозицією територіями різних держав; кавказька частина колекції взагалі зникла. У цей час створюється Національна бібліотека Української держави і з'являються свідчення про те, що зібрання зберігається в Києві за різними адресами. В. І. Вернадський, який очолював Тимчасовий комітет для заснування Національної бібліотеки, пропонував швидше передати київську частину бібліотеки-музею та архіву барона Ф. Р. Штейнгеля до її складу для запобігання загибелі документів та експозиції [7, с. 66-67].

У березні 1919 р. зібрання барона Штейнгеля було передано Київською Губнаросвітою до Київського університету, скоріш за все дбаннями М.Ф. Біляшівського, який очолював Художньо-промисловий музей. Там же зберігався й архів Ф.Р. Штейнгеля. Решта книжок перебувала в міському музеї.

Музейний фонд Губнаросвіти на той час не дуже ретельно ставився до збереження цілісності музейних колекцій та музейних бібліотек, які мали самостійне наукове значення, і передав цю частину до Міської бібліотеки. Однак у 1920 р. книжки барона Ф. Р. Штейнгеля вдалось забрати до Всенародної бібліотеки України (нині - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського): частина бібліотеки перебувала в приміщенні Міської бібліотеки, однак ще одна частина була залишена в готелі "Пласт", звідки потрапила до власного зібрання управителя будинку. Частини архіву барона Ф. Р. Штейнгеля у різні часи були розформовані, переміщені до різних архівосховищ. Творчі рукописи та листування були передані до Всенародної бібліотеки і зберігаються нині у фондах Інституту рукопису НБУВ. Архівна частина, зокрема рукописні збірки та архівні документи, потрапила до Архіву давніх актів (ф. 284), звідки вони були переміщені в 1941 р. до Центрального державного історичного архіву в Москві (ф. 1118), у 1950 р. їх було передано до Державного архіву

Житомирської області (далі – ДАЖО) (ф. 435), а потім відбулося чергове переміщення з Житомира до Рівного, де рештки архіву зберігаються й зараз у складі Державного архіву Рівенської області (далі – ДАРО) [8, с. 33–35].

Однак основна частина архіву барона Ф. Р. Штейнгеля зберігається в ІР НБУВ (ф. 109). Його архів складається з біографічних матеріалів, матеріалів службової діяльності, листування. У листуванні з різними діячами музейної справи, зокрема з М. Біляшівським, А. Шимановським, І. Бларамбергом та іншими, розкриваються як процес створення музею, так і деякі моменти нумізматичної діяльності.

Формуючи музей, Ф. Р. Штейнгель подбав і про створення нумізматичної колекції. У передмові до першого звіту музею подавалася інформація про основні напрями запланованої засновниками діяльності і повідомлялося про плани експозиції та її частини. "Археологический отдел, куда войдут предметы доисторической и исторической археологии. Волянь очень богата памятниками доисторической старины, и если бы удалось собрать хотя только образцы памятников этого рода из различных частей Волянской губернии, то уже и тогда можно было бы считать задачу выполненной. Что касается исторической археологии, то здесь внимание будет обращено главным образом на предметы, служившие в народном быту. В этот отдел войдут потом и сфрагистика, и нумизматика. Последняя будет составлять исключительно из монет, найденных на территории Волянской губернии" [9, с. 3].

Городоцький музей барона Ф. Р. Штейнгеля був одним з осередків музейницької діяльності. У його археологічному відділі збиралася нумізматична колекція, що склалася внаслідок допомоги М. Біляшівського та проведення археологічних й етнографічних експедицій, які проводилися як самим бароном, так й іншими дослідниками, зокрема Ф. Вовком та В. Мошковим, а також ученими Київського університету, місцевими дослідниками [10]. Про колекцію відзначено в публікаціях М. Біляшівського, який активно підтримував діяльність барона Штейнгеля та допомагав йому у створенні експозиції, її плану й розміщення, а також у проведенні археологічних експедицій та започаткуванні археологічної колекції музею. Популяризуючи Ф. Р. Штейнгеля, М. Біляшівський систематично публікував огляди та звіти в "Археологичной летописи Южной России" (далі – АЛЮР) [11], а також підготував серію спеціальних звітів про нові надходження до Городоцького музею Волинської губернії за 1897–1904 рр., зокрема й нумізматичні експонати [12].

Волинські старожитності, зокрема монети, були привезені до фондів музею вченими – членами Товариства дослідників Волині. Про це свідчать листи хранителя Городоцького музею, аматора і сподвижника музейницької справи Є. І. Корниловича до М. Біляшівського, де він розповідає про надходження різних старожитностей, зокрема й нумізматичних, до Городоцького музею. Так, у листах за 1898 – 1899 рр. він повідомляє, що Павловський, Карвасовський, Шимановський привозили після експедицій Волинським краєм багато різних експонатів, серед яких були документи XVIII ст., кольчуги, ікони, а також монети зі скарбів та розкопок [13, с. 18–24]. Зокрема, у 1898 р. повідомлялося, що "п. Шимоновський привіз декілька монет зі скарбу, знайденого у Волинської губернії", а у 1899 р. 29 квітня "поліцейський урядник Єлисей Миколайович Бельський привіз у музей багато речей кам'яної доби і монети, знайдені в Дубенському і Кременецькому повітах. Усі знаряддя дуже добре збереглися".

У звіті за 1898 р. Ф. Штейнгель пише про поповнення та про нові надходження до своєї колекції за минулий рік:

"Монеты. В течение отчетного года поступили в музей монеты из восьми кладов. Клады заключали в себе монеты: римския I в. по Р.Х. – с. Рубча, Ровенскаго у.; литовския – г. Луцк, чешския XV в. – г. Луцк и г. Владимир-Волянский; польския XVI в. – д. Янкевичи Ровенскаго у., XVII в. – м. Черняхов, Житомирскаго у. и м. Клевань, Ровенскаго у., XVIII в. – х. Михайловка Ровенскаго у."

Далі подано інформацію за повітами, де були знайдені ці монети, наприклад:

“ЖИТОМИРСКИЙ УЕЗД: м. Черняхов. Семь серебряных копеечек времен царствования Михаила Федоровича; из клада, найденного лет 15 тому назад возле этого села. Дар А. А. Кальтенберга// (№ 726–732).

ЛУЦКИЙ УЕЗД: г. Луцк. Серебряный чешский грош и 4 серебряные чешские монеты, на одной стороне которых изображены "колонны", а на другой – секира с крестом; монеты плохой сохранности; из клада, найденного в 1896 г. при постройке дома. Дар В. Ф. Рихтера// (№ 5–9).

“Монеты. В течение отчетного года в музей поступили монеты из 8-ми кладов. Клады заключали в себе монеты: литовские (с конца XIII в по начало XVI в.) – с. Полганов, Баковцы, Семеренки Луцкого уезда и с. Солотвин, Ковельского у., польские (конца XVII в.) – с. Степань и с. Шпанов Ровенского у., прусские и австрийские (конца XVII в.) – с. Рубча Ровенского у." [14, с. 26].

Значну частину надходжень складали подарунки. Найбільше подарував Л. К. Житинський. Можна згадати також і про те, що в бібліотеці Городоцького музею зберігалися й особисті папери хранителя мінц-кабінету Імператорського університету св. Володимира Я. Я. Волошинського, серед яких велика кількість його заміток (в основному чернетки) стосовно нумізматики, також щоденники розкопок, проведених ученим у 50-ті роки XIX ст. у Київській губернії. Це свідчить про те, що в музеї цікавилися не лише експонатами (монетами), але й власне нумізматиною та видатними представниками цієї науки. Деякі з цих документів зберігаються в ДАРО, але не єдиним комплексом, а розпорошені по справах фонду (особовий фонд барона Ф. Р. Штейнгеля) [15].

Важливе значення має й листування між Ф.Р. Штейнгелем та М.Ф. Біляшівським, що збереглося в архівах цих учених як в оригіналах, так і копіях [16], а також Є.І. Корниловича та М.Ф. Біляшівського, де розкриваються окремі аспекти формування музейної експозиції. Оскільки М. Ф. Біляшівський допомагав Ф.Р. Штейнгелю, в архіві останнього збереглися й такі документи, як проект екскурсії в Городоцький музей барона Ф. Р.Штейнгеля [17] та різні повідомлення про стан комплектування музею.

М. Ф. Біляшівський активно підтримував Городоцький музей до початку XX ст.: після того, як він очолив Київський примислово-мистецький музей ім. Імператора Миколи Олександровича, він уже не зміг приділяти велику увагу музею Штейнгеля. Однак, якщо було можна, М. Ф. Біляшівський завжди підтримував Городоцький музей. У 1903 р. він передав до Городоцького музею монети з новознайденого кладу. М. Ф. Біляшівський відзначає, що “в 1903 году возле с. Ружина Ковельского у. Турийской волости найден клад диргемов в количестве двух горшков. 1 монета передана Владимиром Васильевичем Федоровичем в Городецкий музей – обещал доставить ...” (з позначкою олівцем “сделано”) [18].

У фондах ІР НБУВ зберігаються два рукописи з Волинського музею в Житомирі, які свідчать про існування нумізматичних збірок та особливості їхнього складу. Перший документ польською мовою “Regestr osobliwości znajduacych sie wц kasztach w sali Collegium Nobilium Scholar[um] Piar[um]” має підзаголовок [Медали, монети, мінерали, окаменелости] (1780 р.); другий – “Inwentarium librorum Musaei Scholarum Piarum ad Phisicam experimentalem... spectanium” (1798) доводить, що поряд із книжками в зібранні старожитностей зберігалася й нумізматична колекція [19]

Отже, формування музейних колекцій кінця XIX – початку XX ст. значною мірою пов’язане з тими особистостями, які очолювали той чи інший музей. М.І. Петров, М.Ф. Біляшівський та Ф.Р. Штейнгель були видатними діячами культури і працювали на своїх посадах, починаючи від заснування музею і до революції, коли ці музеї було реорганізовано. Нумізматичні колекції музейного характеру відрізняються тим, що вони збиралися за профілем створеного музею.

Музейна діяльність Ф.Р. Штейнгеля – відомого фундатора та утримувача Городоцького музею на Волині – має регіональний характер. Хоча спеціальної уваги нумізматичній музейній колекції Ф.Р. Штейнгеля не приділяв, однак завдяки допомозі М.Ф. Біляшівського, він зібрав чудову краєзнавчу колекцію старожитностей, де була представлена й нумізматики регіонального плану, зібрано цінну краєзнавчу бібліотеку, які поповнювалися і розвивалися. Ця колекція стала невід’ємною частиною дореволюційної музейної справи на Волині і висвітлює роль барона Ф. Р. Штейнгеля в нумізматичній діяльності.

Загалом варто наголосити, що подальші розвідки та дослідження нумізматичних рукописів Городоцького музею на Волині барона Ф.Р.Штейнгеля дозволять оцінити їх місце і роль у культурному житті не лише Волинського краю, а й України загалом.

Список використаних джерел та літератури

1. Костиця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир: Вид-во М.А.К., 2001. – С. 44 – 45, 52; Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX ст., – Житомир, 2006. – 216 с.
2. Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Вид-во "Генега", 2002. – С.1096 – 1097.
3. Миронець Н.Р. Епістолярна спадщина Ф. Р. Штейнгеля у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело його життя та діяльності // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2002. – Вип.7. – С. 32-41; Вона ж. Городоцька бібліотека барона Ф. Р. Штейнгеля – скарбниця історичної пам'яті Волині // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 391-397.
4. Воронкова Т. І. Штейнгель Федір Рудольфович // Особові архівні Фонди Інституту рукопису: Путівник / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – С. 602-605.
5. ІР НБУВ, ф.109, оп.1, спр.741 (1), арк. 11 зв.
6. Миронець Н.Р. Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля // Бібл. вісн. – 2003. – №3. – С. 32-36.
7. Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918 – 1941. – К., 1998. – С. 66-67.
8. Миронець Н.Р. Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля // Бібл. вісн. – 2003. – №3. – С. 33-35.
9. Штейнгель Ф. Несколько слов об основании и целях Городецкого музея Волынской губернии // Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года / Сост. Н. Беляшевский. – Варшава, 1898. – С. 3.
10. Абрамов И.С. Городецкий музей Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля // Живая старина. – 1906. – Вып.4. – С. 249-254; Шафранский А. Экскурсия в Городок Волынской губернии. Музей барона Ф. Р. Штейнгеля: (Из уроков отчизноведения). – Кременец, 1907.
11. Беляшевский Н. Городецкий музей Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля // Археол. летопись Юж. России. – 1899. – Т.1, февр. – С.31-32; Він же. Экскурсия от Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля // Археол. Летопись Юж. России. – 1901. – Т. 9. – С. 140-142.
12. Беляшевский Н. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля за первый год с 25 ноября 1896 года по 25 ноября 1897 года. – Варшава, 1898; Він же. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за второй год с 25 ноября 1897 года по 25 ноября 1898 года. – К., 1898; Він же. Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля за второй год с 25 ноября 1898 года по 25 ноября 1904 года. – К., 1905.

13. Дідух Л.В. Нумізматичні дослідження М. Ф. Біляшівського // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія". – К., 2003. – Т. 21: Історичні науки. – С. 18-24.
14. Беляшевский Н. Отчет Городецкого музея Вольнской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля за второй год с 25 ноября 1897 года по 25 ноября 1898 года. – К., 1898. – С. 26.
15. ДАРО, ф. 366, од. зб. 69, 70, 72, 97.
16. ІР НБУВ, 306, № 2178–2196, 375.
17. ІР НБУВ, №2580.
18. ІР НБУВ, №56.
19. ІР НБУВ, ф. I, №4708.

SUMMARY

The article features baron F. R. Steingel's Volyn' Gorodots Museum numismatic collection documents set.

Key words: *baron F. R. Shteyngel, numismatist collection, coins, Volyn', museum, library, archive.*